

Рекреаційна діяльність у національних природних парках Українського Полісся: реалії сьогодення

Тетяна М. Шовкун , Інна В. Мирон , Валентина В. Остапчук

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, Чернігівська область, 16600, Україна

Реферат

Метою публікації є вивчення та аналіз рекреаційної діяльності у національних природних парках Українського Полісся в умовах воєнного стану. Із цією метою, на основі узагальнення інформації з офіційних сайтів НПП та інформаційного ресурсу про заповідну природу України - Wownature, здійснена їх загальна фізико-географічна характеристика, зазначені екологічні стежки, маршрути, які дають можливість ознайомитися з природою Українського Полісся, та заклади розміщення. Встановлено, що рекреаційна діяльність на територіях НПП має переважно сезонний характер. Визначено основні проблеми, які впливають на функціонування НПП в умовах російсько-української війни та знижують їхню спроможність виконувати рекреаційну функцію. Більшість НПП залишаються у зоні безпекової загрози: поблизу україно-білоруського та україно-російського кордонів, тому діє обмеження доступу до території через дію воєнного стану або внаслідок військових дій. Здійснено групування НПП Українського Полісся за рівнем безпеки відвідування. Це дозволило встановити, що в умовах воєнного стану доступним для відвідування є лише Ківерцівський НПП “Цуманська пуща”, розташований в умовно безпечному макрореєоні Тил. Тимчасово заборонено відвідування територій парків, які розташовані в небезпечній 100-кілометровій зоні (“Залісся”) та в найбільш небезпечній 30-кілометровій зоні (“Деснянсько-Старогутський”). Інші НПП мають статус відвідування: частково обмежено. Для з’ясування можливостей організації туру вихідного дня була здійснена оцінка 100-кілометрової доступності за основними автошляхами до території створеного в умовах війни у 2022 році НПП “Пуща Радзивіла” за допомогою веб-ресурсу Google Earth Pro. Проведене дослідження підтвердило доцільність обрання такого формату рекреації.

Ключові слова

Національний природний парк, Українське Полісся, рекреаційна діяльність, безпека відвідування

Надійшла до редакції: 21 листопада 2024 / Прийнята: 19 грудня 2024 / Опублікована онлайн: 30 грудня 2024

Recreational activities in the National Natural Parks of Ukrainian Polissia: current realities

Tatiana M. Shovkun, Inna V. Myron, Valentyna V. Ostapchuk

Mykola Gogol Nizhyn State University, St. Graftska, 2, m. Nizhyn, Chernihiv region, 16600, Ukraine

Abstract

The purpose of the publication is the study and analysis of recreational activities in the national natural parks of Ukrainian Polissia under martial law. To this purpose, based on the generalization of information from the official websites of the national natural parks and the information resource about protected nature of Ukraine - Wownature., their general physical and geographical characteristics were carried out, ecological trails, routes that provide an opportunity to get acquainted with the nature of Ukrainian Polissya, and accommodation facilities were indicated. It has been established that recreational activities in the territories of the national natural parks are mainly seasonal in nature. The main problems that affect the functioning of the national natural parks under the conditions of the Russia-Ukrainian War war and reduce their ability to perform a recreational function were identified. Most of the parks remain in the zone of security threat: near the Ukrainian-Belarusian and Ukrainian-Russian borders, therefore access to the territory is restricted due to martial law or military operations. The national natural parks of Ukrainian Polissya were grouped by the level of safety of visiting. This made it possible to establish that under martial law, only the Kivertivskyi National Natural Park “Tsumanskaya Pushcha”, located in the conditionally safe macroregion of Tyl, is accessible for visiting. Visiting the territories of the parks located in the dangerous 100-kilometer zone (“Zalissya”) and in the most dangerous 30-kilometer zone (“Desnyansko-Starohutskyi”) is temporarily prohibited. Other NNPs have a visit status of partially restricted. To determine the possibilities of organizing a weekend tour, an assessment of the 100-kilometer accessibility along the main roads to the territory of the NNP “Pushcha Radziwila” created in wartime conditions in 2022 was carried out using the Google Earth Pro web resource. The conducted study confirmed the feasibility of choosing this recreation format.

Keywords

National natural park, Ukrainian Polissya, recreational activities, safety of visiting

Received: 21 November 2024 / Accepted: 19 December 2024 / Published online: 30 December 2024

1. Вступ

Російсько-українська війна, особливо після фази повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року, негативно вплинула на функціонування економіки країни, зокрема на туристичну галузь і заповідну справу. Організація рекреаційної діяльності на заповідних територіях значно ускладнилась. Національний природний парк (НПП) – це поліфункціональна заповідна категорія, яка виконує поруч із природоохоронною й інші функції, зокрема рекреаційну. Згідно з чинним законодавством, рекреаційну діяльність організують в межах функціональних зон регульованої та стаціонарної рекреації. Зона регульованої рекреації використовується для короткотермінового відпочинку та оздоровлення населення, для огляду мальовничих і пам'ятних місць, облаштування екологічних стежок і туристських маршрутів. Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, кемпінгів тощо (Закон України Про природно-заповідний фонд України, 1992). Воєнні дії негативно вплинули на спроможність НПП виконувати рекреаційну функцію. Водночас варто брати до уваги те, що Державне агентство розвитку туризму серед основних туристичних трендів, які будуть формувати майбутнє галузі, називає екологічний туризм і заповідні території.

Основна мотивація – спостереження та оцінка місцевої природи, а також традиційної культури (Автентика та гармонія з природою, 2024). Тому виникає обґрунтована необхідність визначення рекреаційної діяльності у національних природних парках Українського Полісся в умовах воєнного стану.

2. Матеріали і методи

Проблеми рекреаційної діяльності на заповідних територіях висвітлені у роботі Н.Й. Конішевої та С.С. Ткачової (2020). Активно досліджується роль природоохоронних територій в організації рекреаційної діяльності регіону: Карпатського (Mashika & Lendiel, 2016), Волинської області (Mishchenko, 2014). Аналізу тенденцій рекреаційно-туристичного використання природоохоронних територій в умовах російсько-української війни присвячена низка робіт. Стан об'єктів природно-заповідного фонду України та можливість їх використання в туристично-рекреаційній діяльності під час воєнного стану досліджено В.В. Безуглим, В.В. Грушкою, І.М. Суматохіною (2024). Розвиток екологічного туризму та безпекові особливості його організації в межах природоохоронних територій України вивчали К.В. Снігур та Ю.Л. Никифорова (2024). Водночас рекреаційна діяльність у національних природних парках Українського Полісся в умовах сьогодення висвітлена недостатньо. Результати досліджень, зазначені в роботах згаданих авторів, були використані для аналізу проблем та перспектив розвитку рекреаційної діяльності в межах НПП Українського Полісся в умовах російсько-української війни.

При виконанні дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи: системно-структурний, узагальнення та систематизації, картографічний; матеріали з офіційних сайтів досліджуваних НПП та інформаційного ресурсу Міндовкілля про заповідну природу України – Wownature.

3. Результати

У межах Українського Полісся розташовані десять НПП: “Шацький”, “Прип'ять-Стохід”, “Цуманська пуця” (Волинська область), “Нобельський”, “Дермансько-Острозький”, “Пуця Радзивіла” (Рівненська область), “Залісся” (Київська область), “Голосіївський” (на південній межі Полісся, м. Київ), “Мезинський” (Чернігівська область) та “Деснянсько-Старогутський” (Сумська область). До початку повномасштабних військових дій росії на території України в межах НПП Українського Полісся здійснювалася активна рекреаційна діяльність. Це обумовлено значними рекреаційними ресурсами НПП – об'єктами як природного, так й історико-культурного середовища. На територіях парків активно розвивалися такі види туризму: за метою – культурно-пізнавальний, спортивний, за способом пересування – піший, велосипедний, водний (Mishchenko, 2014; Shovkun et al, 2023).

Унаслідок окупації частин Київської, Чернігівської та Сумської областей російськими військами ландшафти НПП, які розташовані в цих областях, зазнали нищівного впливу. Унаслідок воєнних дій, зокрема у результаті будівництва фортифікацій, пересування важкої колісної та гусеничної військової техніки, вибухів снарядів і ракет, лісових пожеж тощо, на територіях парків було пошкоджено ґрунтово-рослинний покрив, знищено місця існування тварин. Після деокупації рекреаційна діяльність НПП потребує адаптації до нових умов. Також слід враховувати, що частково території деяких парків і на сьогодні залишаються замінованими та забрудненими вибухонебезпечними предметами. Також більша частина НПП Українського Полісся залишаються в зоні безпекової загрози: поблизу україно-білоруського та україно-російського кордонів, що значно впливає на рекреаційну діяльність. Запровадження двокілометрової прикордонної смуги обмежило рекреаційне використання НПП “Шацький”, “Нобельський” та “Прип'ять-Стохід”.

Опитування щодо актуалізації наслідків вторгнення на стан рекреаційної діяльності у межах НПП та біосферних заповідників, проведене групою авторів (Varukha et al, 2024), показало, що в цілому для цих заповідних категорій, зокрема і парків Українського Полісся, основними проблемами є:

- обмеження доступу до території через дію воєнного стану;
- зменшення кількості відвідувачів;
- зменшення кількості фахових працівників установ;
- зниження рекреаційної привабливості території,

зумовлене підвищенням рівня небезпеки та пошкодженнями через військові дії;

– неможливість доступу до території внаслідок військових дій (НПП “Деснянсько-Старогутський”).

Із метою визначення ролі НПП Українського Полісся для рекреаційного використання в реаліях сьогодення було здійснено їх групування за рівнем безпеки відвідування (табл. 1).

Таблиця 1. Групування національних природних парків Українського Полісся в контексті безпеки відвідування в умовах воєнного стану

Table 1. Grouping of the national natural parks of the Ukrainian Polissia in the context of the safety of visiting in the conditions of martial law

Статус відвідування	Групи НПП	Розташування (макрорегіони, зони)	Безпековий статус територій
доступно	“Цуманська пуца”	макрорегіон Тил	умовно безпечні території
частково обмежено	“Шацький”, “Прип’ять-Стохід”, “Нобельський”, “Пуца Радзивіла”	макрорегіон Тил, небезпечна 100-кілометрова зона	небезпечні території
	“Голосівський”	макрорегіон Опора	достатньо небезпечні території
	“Мезинський”	макрорегіон Фронтир, небезпечна 100-кілометрова зона	достатньо небезпечні території
тимчасово закрито	“Залісся”	макрорегіон Фронтир, небезпечна 100-кілометрова зона	достатньо небезпечні території
	“Деснянсько-Старогутський”	макрорегіон Фронтир, найбільш небезпечна 30-кілометрова зона	небезпечні території

Статус відвідування визначався за даними, опублікованими на інформаційному ресурсі Міндовкілля про заповідну природу України, безпековий статус територій – за макрорегіональним плануванням А. Ткачука (Tkachuk, 2024). Автор, враховуючи вплив воєнних дій на економічний розвиток та на зміну пріоритетів державної регіональної політики, виділив на території країни такі регіони:

– територія відселення – 5 км вздовж лінії фронту або розмежування та україно-російського й україно-білоруського кордону;

– найбільшої небезпеки – 30 км вздовж лінії фронту та україно-російського кордону;

– макрорегіон Фронтир – території, які потрапляють у 100 км зону вздовж лінії фронту та україно-російського кордону; це достатньо небезпечні території для проживання та ведення економічної діяльності;

– макрорегіони Опора та Тил, які є умовно безпечними та мають кращі можливості для розвитку економіки, зокрема туризму. До першої групи входять доступні для відвідування парки. Це Ківерцівський НПП “Цуманська пуца”, розташований в умовно безпечному макрорегіоні Тил. Парк був створений у 2010 році на території Волинської області на південній межі Полісся у межиріччі Стиру та Горині.

Унікальними природними комплексами “Цуманської пуци” є вікові соснові та дубові ліси, помережані річками й озерами. На території парку розташоване найдревніше болото краю – Чортове, яке вирізняється багатою фауною й особливою флорою. “Цуманська пуца” – це одне з небагатьох місць у нашій країні, де збереглися зубри. Для ознайомлення з природою парку в нагоді стануть 14 туристичних маршрутів.

До групи парків із частково обмеженим відвідуванням входять шість НПП, які розташовані у різних макрорегіонах. У макрорегіоні Тил у межах

небезпечної 100-кілометрової зони розташовані чотири НПП: “Шацький”, “Прип’ять-Стохід”, “Нобельський”, “Пуца Радзивіла”.

НПП “Шацький” був створений у 1983 році в північно-західній частині Волинської області. Він займає площу 48 977 га. Згідно з фізико-географічним районуванням України, НПП розташований у межах Волинського Полісся. У 2012 році за програмою ЮНЕСКО МАБ парк увійшов до складу міжнародного трilaterального біосферного резервату “Західне Полісся”, завданням якого є збереження ландшафтного та біологічного різноманіття Центральної та Східної Європи. Для нього притаманні типові екосистеми Західного Полісся: озерні, лісові, болотні та лучні. Найяскравішою окрасою парку є двадцять три озера (з найглибшим озером України – Світязь (58,4 м)), які займають площу близько 7 тис. га і є однією із найбільших озерних груп Європи. За генезисом озера різноманітні, але переважають озера карстового походження. Берегова лінія озера Світязь є рекреаційною зоною, тут побудовані пансіонати та котеджі. Невід’ємною складовою поліського ландшафту є болота, які також представлені у межах НПП. Природне різноманіття парку сприяє створенню умов для відпочинку та оздоровлення на його території. У парку розроблені такі екостежки: “Лісова пісня”, “Три озера”, “Світязянка”. Але сьогодні, в умовах прикордонних обмежень для відвідувачів, доступна лише південна частина парку (крайні точки – села Вільшанка, Залісся, Пульмо й озеро Світязь), а також діє одна екостежка – “Світязянка”.

НПП “Прип’ять-Стохід” заснований у 2007 році. Він розташований у північній частині Волинської області, в межах фізико-географічної області Волинське Полісся. Його площа становить 39 315,5 га. До складу парку входять заплави річок Прип’ять і Стохід, визнані Рамсарською конвенцією водно-болотними угіддями

міжнародного значення. Парк вирізняється унікальними чорничево-зеленомоховими лісами та є найбільшим у Європі місцем гніздування водно-болотних птахів. У межах парку розроблені етно-екологічні маршрути: “Чарівний світ Полісся”, “Старий парк над Стоходом”, “Прип’ятські мандри”, “Гармонія життя у долині Стоходу”. Територія парку придатна для сплавів і водних екскурсій. До широкомасштабного вторгнення на територію парку проводилися змагання з водного туризму “Поліська регата”. Зараз у парку діють прикордонні обмеження, тому туристи можуть відвідати лише південну частину парку.

Із метою збереження типових та унікальних природних комплексів Волинського Полісся у 2019 році було створено НПП “Нобельський”. Він розташований у межах Рівненської області та займає площу 25 318,81 га. Територія парку не є цілісною, його землі розосереджені на різних ділянках. Унікальність парку – наявність природних ландшафтів, які не зазнали антропогенного впливу. Через територію НПП прокладено найдовшу вузькоколійну залізницю Європи “Антонівка – Зарічне”, що дозволяє оглянути територію з вікна потяга. Але через сусідство з білоруссю в парку діють прикордонні обмеження. Заборонено відвідувати однокілометрову зону, а для відвідування п’ятикілометрової зони необхідно оформити перепустку з прикордонної служби. Деякі атракції парку сьогодні недоступні, наприклад, маршрут “Покинуті села”, озера Липенське, Омит і Ніговиці.

Фактичне функціонування НПП “Пуца Радзівіла” розпочалося в умовах війни, у 2022 році, після оформлення його юридичного статусу. Парк створений на території Рівненської області у басейні річки Ствига

з метою збереження рідкісних водно-болотних угідь, озер і ставків. Цікавим об’єктом парку є пам’ятка природи “Юзефінський дуб”, який має вік 1000 років і є найстарішим дубом в Україні.

Через сусідство з республікою білорусь у парку діють прикордонні обмеження. У сучасних умовах в межах парку найперспективнішим видом рекреаційної діяльності може бути тур вихідного дня. Для з’ясування можливостей щодо його організації була здійснена оцінка 100-кілометрової доступності за основними автошляхами до території НПП за допомогою веб-ресурсу Google Earth Pro. Визначено, що в зону доступності парку потрапляють такі населені пункти Рівненської області: обласний центр м. Рівне (249,5 тис. мешканців), міста Костопіль (30,5 тис.) та Сарни (28,6 тис.), селища Дубровиця (9,3 тис.), Корець (6,9 тис.) та Рокитне (6,8 тис.), а також населені пункти Житомирської області – міста Коростень (65,1 тис.), Звягель (56,6 тис.) та Олевськ (10,2 тис.), селище Ємельчине (7,4 тис.) (рис. 1). Наведені дані свідчать про доцільність обрання такого формату, як тур вихідного дня.

НПП “Голосіївський” розташований у межах макрорегіону “Опора”, який визначається як достатньо небезпечна територія. Парк створений у 2007 році в правобережній частині міста Києва та є єдиним НПП в Україні, який розташований у межах мегаполісу. Його площа становить 10 988,14 га. Він складається з п’яти відокремлених частин: Голосіївський ліс, Урочище “Теремки”, Урочище “Бичок”, урочище “Лісники”, Святошинсько-Біличанський масив. Лісові ландшафти займають понад 90 % території парку. Це листяні, мішані та хвойні (соснові) ліси. Родзинкою паркою є насадження буку лісового та вікові дуби.

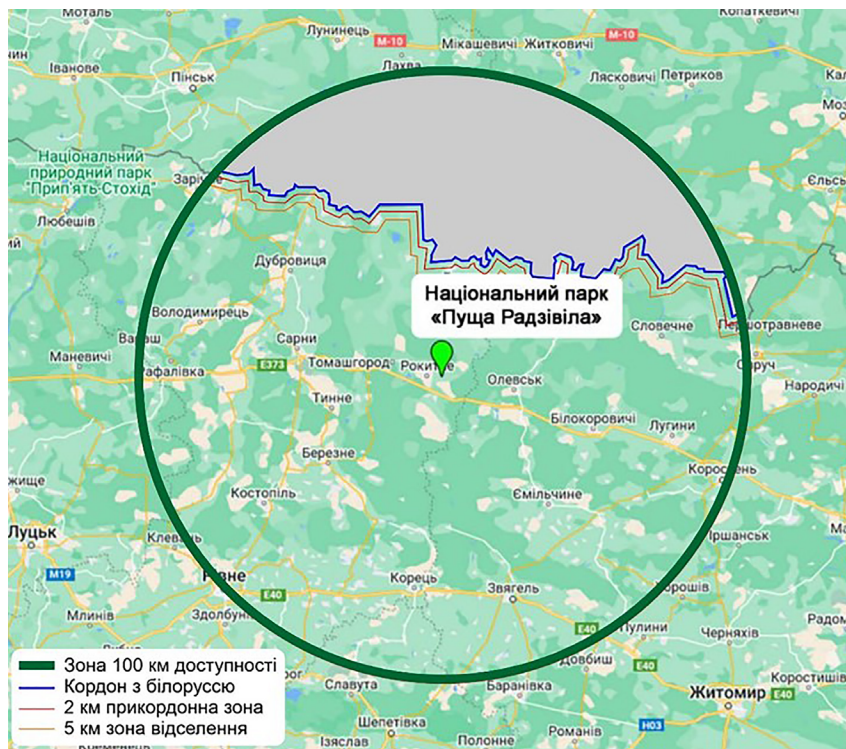

Рис. 1. Зона 100-кілометрової доступності до центру національного природного парку “Пуца Радзівіла”
 Fig. 1. Zone of 100-kilometer accessibility to the center of the “Pushcha Radzyvyla” National Nature Park

Територія парку сприятлива для відпочинку, оздоровлення, туризму та інших видів рекреаційної діяльності. У межах парку діє екостежка “Ліс і клімат”, під час відвідування якої можна дізнатися про вплив лісових масивів на клімат міського середовища. Вздовж нижньої частини “Китаївських ставків” проходить еколого-пізнавальна стежка, яка знайомить відвідувачів із представниками рослинного та тваринного світу території. Проте, у зв’язку з воєнним станом, із червня 2023 року заборонено відвідувати ліси у м. Київ, тому містяни можуть відвідувати лише Голосіївський парк імені М. Рильського.

НПП “Мезинський” розташований у макрорегіоні Фронтир, у небезпечній 100-кілометровій зоні. Він був створений у Чернігівській області у 2006 році з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових та унікальних природних комплексів Новгород-Сіверського Полісся. Його площа становить 31 035,2 га. Територія парку відзначається високим ландшафтним різноманіттям. Природна рослинність, яка не зазнала значної антропогенної трансформації, представлена лісами (переважаючий тип рослинності), чагарниками, луками, болотами та водними і прибережно-водними угрупованнями. Також на території НПП є багато цікавих історичних та археологічних об’єктів і знахідок, серед яких найвизначніша пам’ятка світового значення – поселення доби верхнього палеоліту в Мезині. Для ознайомлення з природою парку функціонує автомобільний туристичний маршрут “Від історії до сьогодення” протяжністю 50 км та екологічна стежка “Рихлівська дача”. Туристи можуть зупинитися в будиночках мандрівника “Затишок”, “Хотинський”. В умовах воєнного стану заборонено відвідувати ліси та виходити на водойми Чернігівської області. Доступні екостежки вздовж Десни та автомобільний туристичний маршрут, можна відвідати музеї в селах Мезин і Деснянське, орендувати кімнати відпочинку в будиночках мандрівника. Щоб відвідати територію парку, потрібно заздалегідь повідомити адміністрацію парку та подати в 10-денний термін заявку на офіційному сайті НПП.

До третьої групи, з тимчасовою заборорою відвідування, входять 2 НПП: “Залісся” та “Деснянсько-Старогутський”.

НПП “Залісся” був створений у 2009 році на базі Державної організації “Резиденція “Залісся” і займає площу 14 836 га. У фізико-географічному відношенні парк розташований у межах Чернігівського Полісся, на першій і другій лівобережних терасах річки Десна. Лісові ландшафти займають 80 % території парку. На території НПП “Залісся” мешкає багато мисливських тварин. Щільність копитних тварин становить 122 голів на 1 тис. га, що збільшує ймовірність їхнього споглядання. У парку розроблені екологічна стежка “Лісова казка”, туристичні автомобільні маршрути (“Перлина Полісся”, “Мандруємо Поліссям”), велосипедний маршрут “Дорогами Залісся”; до повномасштабного вторгнення здійснювалося любительське та спортивне рибальство. Перспективним форматом туристичної діяльності в

межах парку групою авторів визначено тур вихідного дня, оскільки у його 100-кілометрову зону доступності потрапляє мільйонне місто – столиця України – Київ (Shovkun et al, 2023). Але НПП розташований у макрорегіоні Фронтир, у небезпечній 100-кілометровій зоні, частина його території залишається забрудненою вибухонебезпечними предметами. Відповідно до чинного законодавства, в умовах воєнного стану забороняється відвідування лісів Київської та Чернігівської областей, тому парк для відвідувачів сьогодні закритий.

НПП “Деснянсько-Старогутський” був створений у 1999 році на території Сумської області, в екологічно чистому регіоні, віддаленому від великих промислових міст. Згідно з фізико-географічним районуванням України, НПП розташований у межах Новгород-Сіверського Полісся. За особливостями ландшафтної структури парк поділяється на дві частини: Старогутську (цілісний масив хвойних і мішаних лісів (Брянські ліси), яка репрезентує східну частину Українського Полісся) та Придеснянську (ландшафти долини Десни). Для ознайомлення з природою парку прокладено марковані екологічні стежки: “Візитівка Десни” та “Стежками Старогутського лісу”. Протяжність кожної екостежки становить 3,5 км. На території НПП до повномасштабного вторгнення цілорічно функціонували дві бази відпочинку (“Деснянка”, “Боровичанка”) та дитячий екологічний табір “Деснянські зорі”. У довоєнні часи НПП був досить високо оцінений у контексті організації відпочинку вихідного дня (Shovkun et al, 2023). Територія парку не була окупована, але він розташований у макрорегіоні Фронтир, у найбільш небезпечній 30-кілометровій зоні, тому практично щоденно потерпає від російських обстрілів, частково замінований, що завдає значних збитків природним ландшафтам. Географічне положення НПП (на півночі та сході він межує з росією, протяжність спільного кордону становить 30 км) унеможливує здійснення рекреаційно-туристичної діяльності в сучасних умовах. Адміністрація НПП на офіційному сайті закликає місцевих жителів і гостей не відвідувати територію парку в умовах воєнного стану.

4. Висновки

1. НПП Українського Полісся репрезентують типові поліські ландшафти та мають значні рекреаційні ресурси – об’єкти як природного, так й історико-культурного середовища, та можуть задовольняти рекреаційні потреби як на місцевому, так і на загальнодержавному рівнях.

2. Рекреаційна діяльність на територіях НПП Українського Полісся має переважно сезонний характер. Лікувально-оздоровчий туризм, який може функціонувати цілорічно, практично не розвинутий.

3. Військова агресія росії призвела до зниження відвідуваності НПП і підриває їхню рекреаційну спроможність. В умовах російсько-української війни доступним для відвідування є лише Ківерцівський НПП “Цуманська пуца”, розташований в умовно безпечному

макрореґіоні Тил. Тимчасово заборонено відвідування територій парків, які розташовані в небезпечній 100-кілометровій зоні (“Залісся”) та в найбільш небезпечній 30-кілометровій зоні (“Деснянсько-Старогутський”). Інші НПП мають статус відвідування: частково обмежено.

4. Водночас, незважаючи на виклики сучасних українських реалій, подальший розвиток рекреаційної діяльності на територіях НПП є пріоритетним. Перспективним форматом може стати тур вихідного дня, а перспективним напрямком, враховуючи світовий досвід, зокрема США, вважаємо розвиток лікувально-оздоровчої рекреації, насамперед для військових.

ORCID iD

Тетяна М. Шовкун <https://orcid.org/0000-0001-9235-062X>
Інна В. Мирон <https://orcid.org/0000-0003-3633-9703>
Валентина В. Остапчук <https://orcid.org/0000-0001-5157-0626>

Список посилань

- Avtentyka ta harmoniya z pryrodoyu: holovni turystychni trendy maybutn'oho* (2024) [*Authenticity and harmony with nature: the main tourism trends of the future*]. The State Agency for Tourism Development of Ukraine. (in Ukrainian). [*Автентика та гармонія з природою: головні туристичні тренди майбутнього*] (2024). Державне агентство розвитку туризму України]. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/avtentyka-ta-garmoniya-z-prirodoyu-golovni-turystychni-trendi-maybutnogo>.
- Bezuhlyi, V.V., Hrushka, V.V., & Sumatokhina, I.M. (2024). Spetsyfyka funktsionuvannya turystychnoi haluzi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Specifics of the functioning of the tourism industry of Ukraine under martial law]. *Economy and Society*, 63. (in Ukrainian). [Безуглий, В.В., Грушка, В.В., та Суматохіна, І.М. (2024). Специфіка функціонування туристичної галузі України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, 63.] <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-5>].
- Konishcheva, N.Y., & Tkachova, S.S. (2020). Shliakhy staloho rozvytku turyzmu na terytoriiakh natsionalnykh pryrodnykh parkiv [Ways of sustainable development of tourism in the territories of national natural parks]. *Innovations and technologies in the service sector*, 1-2(3-4), 23-33. (in Ukrainian). [Конішева, Н.Й., та Ткачова, С.С. (2020). Шляхи сталого розвитку туризму на територіях національних природних парків. *Інновації та технології у сфері послуг*, 1-2(3-4), 23-33].
- Mashika, H.V., & Lendiel, V.V. (2016) Pryrodookhoronni terytorii yak holovnyi element rozvytku turystsko-rekreatsiinoho vykorystannia [Nature reserves as the main element of the development of tourist and recreational use]. *Economy and Society*, 2, 452-458. (in Ukrainian). [Машіка, Г. В., та Лендел, В.В. (2016). Природоохоронні території як головний елемент розвитку туристсько-рекреаційного використання. *Економіка та суспільство*, 2, 452-458.].
- Mishchenko, O.V. (2014). Turystychni marshruty natsionalnykh pryrodnykh parkiv Volynskoi oblasti [Tourist routes of national natural parks of Volyn region]. *Scientific notes of the Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. Series: Geography*, 2, 106-111. (in Ukrainian). [Мищенко, О.В. (2014). Туристичні маршрути національних природних парків Волинської області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*, 2, 106-111].
- Shovkun, T.M., Zinchenko, V.M., & Myron, I.V. (2022). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku turyzmu v natsionalnykh parkakh Skhidnoho Polissia [Current state and prospects for tourism development in the national parks of Eastern Polissya]. *Ukrainian Journal of Natural Sciences. Geography*, 2, 118-125. (in Ukrainian). [Шовкун, Т.М., Зінченко, В.М., та Мирон, І.В. (2022). Сучасний стан та перспективи розвитку туризму в національних парках Східного Полісся. *Український журнал природничих наук. Географія*, 2, 118-125]. <https://doi.org/10.35433/naturaljournal.2.2023.118-125>].
- Snihur, K.V., & Nykyforova, Yu.L. (2024). Tendentsii rozvytku ekolohichnoho turyzmu v Ukraini v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Trends in the development of ecological tourism in Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war]. *Economics of trade and services*, 1(55), 58-68. (in Ukrainian). [Снігур, К.В., та Никифорова, Ю.Л. (2024). Тенденції розвитку екологічного туризму в Україні в умовах російсько-української війни. *Економіка торгівлі та послуг*, 1(55), 58-68].
- Tkachuk, A. (2024). Pro terytorialni pidkhody do realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky (vymusheni makrorehiony). [On territorial approaches to the implementation of state regional policy (forced macroregions)]. Institute of Civil Society. (in Ukrainian). [Ткачук, А. *Про територіальні підходи до реалізації державної регіональної політики (вимушені макрореґіони)*. Інститут громадянського суспільства]. URL: <https://www.csi.org.ua/news/pro-terytorialni-pidhody-do-realizacziyi-derzhavnoyi-regionalnoyi-polityky-vymusheni-makrorehiony/>.
- Varukha, A., Borsuk, O., Arion, O. (11-13 October, 2024). Vplyv viiny na stan turyzmu i rekreatsii v natsionalnykh pryrodnykh parkakh Ukrainy [The impact of war on the state of tourism and recreation in national natural parks of Ukraine]. *Nature and society: challenges and progress* (p. 204-206). Chernivtsi. (in Ukrainian). [Варуха, А., Борсук, О., Аріон, О. (11-13 жовтня, 2024). Вплив війни на стан туризму і рекреації в національних природних парках України. *Природа і суспільство: виклики і поступ* (с. 204-206), Чернівці].
- Zakon Ukrainy “Pro pryrodno-zapovidnyy fond” (1992) [The Law of Ukraine “On the Nature Reserve Fund”]. (in Ukrainian).